

JUDAICA BULLETIN

Mededelingenblad van de Stichting Judaica Zwolle

Postbus 194, 8000 AD Zwolle

internet: www.judaica-zwolle.nl e-mail: judaica@hetnet.nl

Verschijnt vier maal per jaar - ISSN 1384-9050

Jaargang 17, Nummer 1 / Tisjri 5764 - oktober 2003

OPLAGE 425 EXEMPLAREN - ABONNEMENT € 6,50 - POSTGIROREKENING 259272

Taal, letters en getallen in het jodendom¹

door J.H.Laenen

Wie tegenwoordig het Hebreeuwse alfabet leert, raakt al gauw ook vertrouwd met het feit dat de letters naast hun klankwaarde tevens een getalswaarde bezitten. Het gebruik van letters als getallen, oftewel *gematria*, is in de rabbijnse traditie en de joodse mystiek zeer goed bekend. Dit verschijnsel is niet specifiek joods. Het gebruik van letters als getallen gaat terug tot in de grijze oudheid en de oorsprong ervan onttrekt zich aan onze waarneming. De vroegste ons bekende voorbeelden van het gebruik van lettertekens als getallen dateren uit Akkadische teksten uit het begin van de achtste eeuw v. Chr., terwijl technieken die hierop lijken reeds in Sumerische teksten voorkomen.

In een inscriptie van de Assyrische koning Sargon II (722-705 v.Chr.) wordt vermeld dat deze koning de muur van Khorsabad liet bouwen met een lengte van 16.283 ellen, hetgeen overeenkwam met de getalswaarde van zijn naam. Ook bij de Grieken komen we het gebruik van de getalswaarde van de letters tegen. Nauw verbonden met de numerieke waarde van letters is de idee dat de getalswaarde van een woord, die ontstaat door optelling van de letterwaarden ervan, ook iets mededeelt over het wezen van dat woord of van het begrip dat het aanduidt. In de eerste eeuwen voor en na het begin van onze jaartelling kenden neoplatonisten en neo-pythagoreeërs reeds de techniek van het optellen van de letterwaarde van een woord, teneinde het 'karakter' van dat woord te bepalen.

Zoals gezegd kenden ook de klassieke rabbijnen het gebruik van de getalswaarden voor de letters, dat bekend was onder de termen *gematria* - afgeleid van het Griekse *geometria* - of *cheshbon otivot* 'het berekenen van letters'. In de bekende *Midrash van de 32 Middot* van Rabbi Eliëzer wordt deze techniek genoemd als een van de methoden van exegese.

Een duidelijk voorbeeld van de toepassing van *gematria* treffen we aan in de Talmoed (bYomna 20a), waar wordt gesteld dat de Satan op Grote Verzoendag geen vat heeft op de mens.

Ter onderbouwing van dit idee wordt erop gewezen dat de letterwaarde van het woord voor 'de Satan' (*ha-satan*) precies 364 bedraagt: *heh* (5) - *sin* (300) - *tet* (9) - *nun* (50).

Hieruit leidden de rabbijnen af dat de Satan op 364 van de 365 dagen van het jaar macht heeft, maar niet op die ene resterende dag, de Grote Verzoendag.

(Naast *gematria* bestonden nog enkele aanverwante systemen, zoals *notarikon* en *atbash*, die we hier niet zullen bespreken.)

Hoewel het gebruik van *gematria* ten behoeve van exegese in de klassiek-rabbijnse bronnen nog tamelijk beperkt is gebleven, zien we vanaf de middeleeuwen dat *gematria* in het denken van diverse joodse mystieke stromingen een belangrijke rol gaat spelen. Voor zover ons bekend zijn de ashkenazische chasidim, oftewel de Duitse vromen, de eersten die in het kader van hun mystieke opvattingen een uitgebreid systeem van numerieke verbanden en *gematria* ontwikkelden. Deze esoterisch-mystieke stroming, die niet tot de Kabbalah gerekend kan worden, kwam tussen 1170 en 1240 tot bloei in het Rijnland, voornamelijk in de steden Mainz, Speyer en Worms. (Deze beweging moet aldus niet verward worden met de achttiende-eeuwse chasidim in Oost-Europa.)

Een van de kenmerken van deze stroming was dat zij de tekst van de traditionele gebeden eenzelfde heiligheid toekende als de tekst van de Torah. Volgens de rabbijnse traditie was de Torah van goddelijke oorsprong en vormde deze een blauwdruk van de gehele schepping; de structuur van de Torah kwam overeen met die van de schepping als geheel. De Ashkenazische chasidim meenden dat ook in de tekst van de liturgie dezelfde structuren weerspiegeld werden. De rabbijnen die de exacte tekst van de gebeden hadden vastgesteld, hadden dit gedaan, aldus de Ashkenazische chasidim, vanuit een diep inzicht in de goddelijke structuur van de Torah, die zij ook in de teksten van de gebeden gelegd hadden.

De Duitse vromen bestudeerden de gebeden dan ook op dezelfde manier als de Torah, aangezien zij de verborgen goddelijke structuren en de harmonie ervan aan het licht wilden brengen. De twee vroegste werken waarin de gebeden worden commentariseerd alsof het de Torah-tekst betrof, zijn van Judah de Vrome (gest. 1217) en van Eleazar van Worms (gest. ca. 1230), vooraanstaande figuren in de beweging. Het boek van Judah kennen we helaas nog slechts uit fragmenten in de vorm van citaten hijandere auteurs.

De goddelijke structuren in de gebedsteksten kwamen onder meer tot uitdrukking in vaste getalsmatige verhoudingen in de bewoordingen van de liturgie. Men ontdekte in de tekst van de gebeden numerieke verbanden, waarbij onder meer gelet werd op het aantal letters in een zin of een bepaald woord, en het aantal malen dat een woord, (slot)letter of naam in een gebed voorkwam. Zo lezen we in een citaat uit Judah's verloren gegane commentaar, dat het woord *ashrei* 'gelukkig die' (bv. het eerste woord van psalm 1, D.B.) in een bepaald gedeelte van het ochtendgebed precies negentien maal voorkwam, even vaak als hetaantal keren dat het woord *elohim* 'God' in de eerste pericoop van het boek Exodus genoemd wordt, en even vaak als het volk Israël in de Bijbel 'zonen' wordt genoemd. Deze en andere woorden die negentien maal voorkomen, stonden volgens Judah metelkaar in een diepzinnig mystiek verband. Naast deze getalsmatige verhoudingen maakten de Ashkenazische chasidim gebruik van gematria.

Het is niet te verwonderen dat vanuit een visie waarin het gebed wordt gezien als een weerspiegeling van de goddelijke wereld, waarin numerieke verbanden tussen letters, lettercombinaties en woorden een beslissende plaats innamen, elke verandering of aanvulling van de tekst, volledig ontoelaatbaar was. Wanneer de mens om welke reden dan ook veranderingen aanbrengt in de gebedstekst, verstoort hij niet alleen de goddelijke structuur van het gebed maar ook de werkingskracht ervan. Judah de Vrome ontstak dan ook in woede, toen hij merkte dat joden in Frankrijk en Engeland eigengereid in de gebeden

letters en woorden weglieten of toevoegden.

'Een mens moest bidden', aldus Judah, 'dat zijn ziel toch nooit met de Fransen zou zijn [...] die zelf maar wat verzinnen'.

Nadat de Duitse vromen als eersten in Bijbel, Talmoed en Midrash verborgen betekenislagen ontdekten op basis van de relatie tussen het Hebreeuwse alfabet en getallen, hebben zij met hun mystieke gematria invloed uitgeoefend op de Kabbalah. Aan het einde van de twaalfde en het begin van de dertiende eeuw verschijnt in de joodse centra van de Provence en Gerona, ten noorden en ten zuiden van de oostelijke Pyreneeën, schijnbaar plotseling een joodse mystieke stroming, die bekend zou worden als de Kabbalah. Vanuit Gerona verspreidde de Kabbalah zich over de christelijke koninkrijken van het Iberisch schiereiland, waar deze aan het einde van de dertiende eeuw de top van haar klassieke ontwikkeling bereikte met het verschijnen van de Zohar, het gezaghebbende hoofdwerk van de Kabbalah.

Het is Isaac de Blinde (ca. 1105-1235) geweest, een vooraanstaand geleerde onder de joden in de Provence, die als eerste kabbalist in zijn commentaar op het vroege kosmologische werk *Sefer Yetsirah* ('het Boek van de Schepping') behalve een systematische behandeling van de sefirot ook een volledige mystieke taaltheorie ontwikkelde. In zijn visie op taal bouwde Isaac de Blinde, evenals vele kabbalisten na hem, onder meer voort op rabbijnse tradities over de goddelijke oorsprong van het Hebreeuws en op oude midrashim waarin het Hebreeuws als taal een rol speelt. In zijn werk beschrijft Isaac hoe uit God (het *En Sof*) de tien sefirot emaneren ('uitvloeien'). Zoals de spirituele werelden van de sefirot zich uitkristalliseren in onze schepping, zo emaneert ook de Hebreeuwse taal als spirituele kracht vanuit de goddelijke werelden, om in onze schepping neer te slaan als de concrete Hebreeuwse letters die wij kennen. De geschreven letter is, aldus Isaac de Blinde, opgebouwd uit heilige lijnen, die de neerslag vormen van een kracht uit de goddelijke wereld. De vorm van elke letter bevat geheime verwijzingen naar alle stadia van de goddelijke wereld die de letter in het kristallisatieproces doorlopen heeft. De vormen van de geschreven letter zijn aldus symbolen die verwijzen naar de voor ons verborgen goddelijke werelden waaruit ze voortkomen. De taaltheorie van Isaac de Blinde (waarin gematria in strikte zin overigens nauwelijks een rol speelde) is door de latere kabbalisten overgenomen en verder uitgewerkt.

Voorzover wij weten, hebben de theorieën van Ashkenazische chasidim over de numerieke waarden en gematria tot ongeveer het midden van de dertiende eeuw geen invloed gehad op de zich vormende Kabbalah op het Iberisch Schiereiland.

Vanaf de tweede helft van die eeuw was dit echter wel het geval; bij de kabbalisten van de Castiliaanse school zien we, in het bijzonder in het werk van Jacob ben Jacob ha-Cohen, in vele opzichten een verdere uitwerking van hun ideeën alsmede van de taaltheorie van Isaac de Blinde. Ook op het werk van de bekende kabbalist Abraham Abulafia (1240-ca.1291) hebben de taaltheorieën van de Ashkenazische chasidim grote invloed gehad.

Jacob ben Jacob ha-Cohen legt in zijn werk *Perush ha-Otiyot* ('Commentaar op de Hebreeuwse letters') een grote belangstelling aan de dag voor elk aspect van de Hebreeuwse taal. Hij behandelt zowel de letters, de klinkers, de vocalisatietekens, alsook de zangtekens in de Masoretische bijbeltekst. Zo beschouwt Jacob de eerste letter van het Hebreeuwse alfabet, de *alef*, als de letter waaruit alle andere letters met hun vormen voortkomen. Wanneer we de vorm van de letter *alef* [א] nader bekijken, zien we een schuine streep met aan beide zijden van deze streep twee elkaar spiegelende, naar onderen dun uitlopende punten. Jacob ziet in de schuine streep de letter *waw* (getalswaarde: 6) en beide dun uitlopende punten als de letter *yod* (10). De letter *alef* is dus opgebouwd uit een *yod* (10), een *waw* (6) en nog een *yod* (10). De totale numerieke waarde van de onderdelen van de letter *alef* komt daarmee op 26. Jacob verbindt vervolgens deze eerste letter en de numerieke waarde ervan met het Tetragram, de vierletterige godsnaam, bestaande uit de letters *yod* (10), *heh* (5), *waw* (6) en *heh* (5). Wanneer we nu de getalswaarde van het Tetragram berekenen, krijgen we, net als bij de letter *alef*, een totaal van 26. Deze overeenkomst tussen het Tetragram en *alef* (die de getalswaarde 1 vertegenwoordigt) gebruikt Jacob om de eenheid, ondeelbaarheid en onveranderlijkheid van God te benadrukken, zoals ook blijkt uit Deut. 6:4 'Hoor Israël, de Heer onze God, de Heer is één'. Zoals God één is, is de *alef* de eerste letter; zoals de gehele schepping uit God voortkomt zonder dat God ophoudt God te zijn, zo komen alle letters uit de eerste letter van het alfabet voort zonder dat de *alef* ophoudt *alef* te zijn; zoals God één is en verborgen voor alle schepselen, zo is de uitspraak van *alef* als eerste letter 'op een verborgen plaats achter op de tong' (de uitspraak van de *alef* wordt immers gekenmerkt door klankloosheid, het afsluiten van de stemspleet). Teneinde de analogie tussen de eenheid van God en *alef* te verduidelijken voert Jacob nog aan, dat niet alleen de numerieke waarde van de letter *alef* 1 is, maar ook het Hebreeuwse telwoord één (*echad*) met een *alef* begint, evenals het eerste woord van de tien geboden 'Ik (*anochi*) ben de Heer uw God' (Ex. 20:2) met een *alef* begint. Andere kabbalisten hebben nog gewezen op het feit dat ook het woord '*alef*', gespeld als *alef* (1) - *lamed* (30) - *peh* (80), een numerieke waarde van 111 heeft.

Ook in het werk van Abraham Abulafia neemt taal een centrale plaats in. Deze kabbalist ontwikkelde een uitgewerkt systeem, dat hij *chochmat ha-tseruf* 'de kennis van de combinatie' noemde. Hierbij werden de letters van het Hebreeuwse alfabet eindeloos met elkaar gecombineerd, terwijl over deze lettercombinaties gemediteerd werd. Naast het combineren van de letters paste Abulafia ook de techniek van het permuteren toe, waarbij letters werden vervangen door andere. Abulafia was ervan overtuigd dat het ware wezen van de taal pas echt kon worden blootgelegd, wanneer men gebruik maakte van zijn systeem van lettercombinaties. Het bewijs daarvoor zag hij onder meer in het feit dat de numerieke waarde van de letters van het woord 'combinatie' gelijk is aan die van het woord 'taal'. Het woord 'combinatie' is in het Hebreeuws *tseruf* en wordt gespeld *tsade* (90) - *yod* (10) - *resh* (200) - *waw* (6) - *peh* (80) met een numerieke waarde van totaal 386. Het woord voor 'taal' is *lashon*, dat als volgt gespeld wordt: *lamed* (30) - *shin* (300) - *waw* (6) - *nun* (50). Ook daarvan is het totaal 386. Dat beide woorden een gelijke numerieke waarde vertegenwoordigden, betekende voor Abulafia dat er tussen beide woorden een verband bestond. Het moet gezegd worden dat veel van de geschiedenis van de joodse mystiek nog onbekend is. Uit recent onderzoek blijkt bijvoorbeeld dat in Castilië in de dertiende eeuw diverse scholen geweest moeten zijn, waartoe aanvankelijk ook Mozes van León, de auteur van de Zohar, behoorde, die zich uitgebreid hebben beziggehouden met taal- en lettermystiek en zich niet richtten op de kabbalistische sefirotleer. Aan de hand van recent onderzochte, soms anonieme handschriften is gebleken dat taalmystiek waarschijnlijk een centralere rol heeft gespeeld in de middeleeuwse mystiek dan wij tot dusverre hebben aangenomen op basis van beschikbare studies over de Kabbalah. Taalmystiek in samenhang met het gebruik van numerieke waarden bleef een belangrijke rol spelen gedurende de gehele verdere historische ontwikkeling van de joodse mystiek. Diverse berekenings-systemen ontwikkelden zich, al naar gelang de letterwaarden werden opgeteld, afgetrokken, vermenigvuldigd of gedeeld. Er zijn kabbalistische handschriften die niet minder dan 72 verschillende vormen van gematriah noemen. Een samenvatting van de belangrijkste daarvan vinden we in het thematisch geordende handboek voor de Kabbalah, *Pardes Rimmonim* ('de Gaarde van de Granaat-appelen'), van de hand van Mozes Cordovero (1522-1570). In dat werk besteedt hij enkele hoofdstukken aan diverse technieken met betrekking tot taal, letters en letterwaarden, waaronder ook Abulafia's combinatiemethoden.

Overigens zijn er voortdurend rabbijnen geweest die afwijzend stonden tegenover het gebruik van gematriah.

Ook een gezaghebbend rabbijn als Nachmanides (1194-1270), die als kabbalist deel uitmaakte van de school van Gerona, waarschuwde tegen een overmatig en ondoordacht berekenen van de letterwaarden. Hij stelde dat niemand in het wilde weg, zomaar om een idee 'te bewijzen', gematria mocht toepassen.

Dat er reden was voor een dergelijke bezorgdheid blijkt duidelijk uit de activiteiten van de zeventiende-eeuwse pseudo-Messias Shabbetai Zevi (1026-1676), die met gebruikmaking van gematria op basis van zijn eigen naam 'bewees' dat hij de Messias moest zijn.

Zo stelde een oud rabbijns commentaar, dat de woorden in Genesis 1:2 *we-ruach elohim merachèfet al-penei ha-mayim* - 'en de geest Gods zweefde over de wateren' een verwijzing was naar de geest van de Messias (*Genesis Rabba* II,4).

¹ Dit artikel is met toestemming van de schrijver overgenomen uit het 'Alef Beet', tijdschrift van de Vereniging tot bevordering van de kennis van Hebreeuws, 7^e jaargang, nummer 1, juni 1997.

Drs. J.H.Laenen studeerde Spaanse taal- en letterkunde en Semitische talen en culturen, is gastdocent Joodse Mystiek in Leiden en is tevens de auteur van *Joodse mystiek, een Inleiding*, Uitgeverij Kok, Kampen 1998 en van *Frederik Weinreb en de Joodse Mystiek*, Uitgeverij Ten Have, Baarn 2003.

Boekbespreking

Een nuchter, eerlijk boek

Er is een zekere moed voor nodig, ook nu nog, zoveel jaar na dato, om een boek te schrijven over het werk van Frederik Weinreb (1910-1988). J.H.Laenen bezit die moed en meer nog, de grote kennis van zaken en vaardigheid om de joodse mystiek zoals Weinreb haar begreep in kaart te brengen en te beschrijven in het boek *Frederik Weinreb en de Joodse Mystiek*. Voor iemand die de 'affaire Weinreb' heeft meegemaakt is het een verademing de nuchtere en heldere beschrijving te lezen die Laenen geeft van Weinrebs theorieën. Decennia lang was Weinreb voor zijn adepten een goeroe wiens woorden min of meer kritiekloos werden gezien als onaantastbare uitspraken van de grote meester. Voor zijn tegenstanders was hij een charlatan die zijn charisma en ongetwijfeld grote kennis misbruikte en een groot aantal slachtoffers maakte. Zonder aan deze aspecten voorbij te gaan stelt Laenen de vraag waarom het uiteindelijk draait: wat zegt Weinreb en wat bedoelt hij er mee.

Het boek begint met een biografisch hoofdstuk waarna zeven hoofdstukken volgen die een overzicht en een wetenschappelijke beschrijving van de inhoud van het werk van Weinreb geven en het eindigt met een hoofdstuk over Weinrebs ontmoeting met het christendom en het Nieuwe Testament, een hoofdstuk waarin m.i. de ware kern van het probleem rond Weinreb valt te ontwaren. Als jood ziet hij Tenach en Nieuwe Testament als één geheel, wat voor velen onverteerbaar is en het is volgens hem voor christenen nauwelijks mogelijk ook maar iets van het Nieuwe Testament te begrijpen zonder uitvoerige kennis van en betrokkenheid bij het jodendom en het joodse denken. Bijzonder vind ik hoofdstuk vier: *Het karakter van de joodse mystiek; Weinreb en Scholem*. Duidelijk komen hierin naar voren de verschillen en de overeenkomsten tussen deze twee geleerden. Gershom Scholem als beschrijvende wetenschapper met een haast encyclopedische kennis van de joodse mystiek, maar ook iemand die zorgvuldig aan de buitenkant blijft, die een betrokkenheid

Shabbetai Zevi 'ontdekte' dat dit niet anders kon zijn dan een toespeling op hemzelf als de Messias. Immers de getalswaarde van de woorden *elohim merachèfet* was gelijk aan die van zijn eigen naam Shabbetai Zevi, namelijk 814.

Eigenlijk stond er in het scheppingsverhaal dus: 'En de geest van Shabbetai Zevi was over de wateren.'

Hoewel mystici die gebruik maken van gematria, zonder meer voor serieus gehouden kunnen worden, zien we bij Shabbetai Zevi dat het goochelen met getallen gemakkelijk kan verworden tot een willekeurig kunstje. Dan is alles ermee te bewijzen. Dit willekeurige omgaan met gematria treffen we ook vaak aan in zeer gepopulariseerde literatuur over joodse mystiek, die de geïnteresseerde leek eerder op een dwaalspoor brengt dan dat zij een betrouwbaar en voor iedereen toegankelijk beeld schetst van het gebruik van letters als getallen in de joodse mystiek.

naar binnen toe angstvallig vermijdt. Weinreb, die juist van binnenuit en zeer betrokken schrijft, die het niet in de eerste plaats om een wetenschappelijke benadering van de joodse mystiek gaat, die ook niet zo heel wetenschappelijk te werk gaat. Notenapparaten gaf hij niet of nauwelijks en moesten later door zijn leerlingen samengesteld worden.

De verdienste van dit boek is misschien wel dat Laenen zeer deskundig – hij weet waarover hij het heeft want hij schreef eerder het voortreffelijke *Joodse mystiek, een Inleiding* – de werken van Weinreb onpartijdig, betrokken en inzichtelijk beschrijft. Voor geïnteresseerden een absolute aanrader.

D.B.

J.H.Laenen, **Frederik Weinreb en de Joodse Mystiek**.
Uitgeverij Ten Have, Baarn, [2003]
ISBN 90 259 5363 8 169 pp; € 19,95

Voortbestaan NIW in gevaar

Ondanks bezuinigingen en een geslaagde restyling, dreigt het NIW te bezwijken onder een structureel verlies. De Stichting tot Steun van het Nieuw Israëlietisch Weekblad start een reddingsactie. Het NIW, het enige joods weekblad in Nederland, moet blijven. Dat is het motto van de Stichting tot Steun van het Nieuw Israëlietisch Weekblad, die onlangs een reddingsactie is gestart. Dit kan alleen met hulp van subsidiegevers, joodse organisaties en vrienden van de krant, stelt het bestuur van de stichting in oprichting. Voorlopig bestaat dit uit Uri Coronel en Jacques Noach, voorzitter en penningmeester van het NIW-bestuur.

In november 2001 is de krant gemoderniseerd met als doel om het aantal abonnees drastisch te verhogen en verjongen. Er kwamen inderdaad nieuwe, jongere abonnees bij, maar de stijging bleef uit. Na een evaluatie begin dit jaar gaat het beter. In het eerste halfjaar van 2003 nam het aantal abonnees voor het eerst sinds jaren met enige honderden toe en namen meer mensen een proefabonnement op het NIW. Toch is het aantal abonnees lang niet voldoende om de kosten te financieren.

De krant wil een steunpunt zijn voor zoveel mogelijk joodse lezers, inclusief mensen met een smalle beurs. De abonnementskosten zijn daarom al jaren laag gehouden (volgens een eenvoudige rekensom zou een abonnement dertig euro meer moeten kosten dan het nu doet). Dat rendeert alleen bij een zeer groot aantal abonnees. In een joodse gemeenschap van ruwweg dertigduizend mensen of tienduizend gezinnen - die gezien het geringe aantal jongeren niet zal groeien - lijkt het aantal potentiële abonnees te beperkt.

Zelfs als men de kleine groep trouwe christelijke abonnees meetelt die het blad steunen.

Een deel van de exploitatie komt uit de opbrengst van advertenties. Die bleef vorig jaar gelijk. Een prestatie in vergelijking met andere bladen, maar ook dit dekt de stijgende kosten niet.

Toen het NIW op 17 mei 1945 voor het eerst sinds de oorlog weer uitkwam, was de joodse gemeenschap zeker zo klein. Maar de stichting die het NIW uitgeeft had een klein eigen vermogen. Daaruit werden al sinds het hoofdredacteurschap van Mau Kopuit tekorten gefinancierd. De tekorten groeiden naarmate er abonnees afvielen door leeftijd en de kosten stegen. Drie jaar geleden was het eigen vermogen op. Door subsidies, vooral een belangrijke uit de z.g. "goudpool", kon de krant toen door, maar het verlies bleef structureel. Dat verlies moet nu op korte termijn worden gedekt.

Het NIW mag niet verdwijnen en niet te duur worden, vinden redactie en bestuur. Het is de enige joodse krant in Nederland, voor veel mensen de enige band met het leven van de joodse gemeenschap, haar organisaties en dilemma's. Er wordt verder bezuinigd, de opbrengsten uit advertenties worden gemaximaliseerd en er lopen gesprekken met joodse en niet-joodse organisaties.

Bestuur en directie Nieuw Israëlietisch Weekblad

U kunt een gratis proef-abonnement (4 nummers) op het NIW aanvragen via:
telefoon: (020-6235584, fax: 020-6242519), website: www.niw.nl, e-mail adres: abonnement@niw.nl
of schriftelijk aan het adres van het Nieuw Israelitisch Weekblad, antwoordnummer 7050, 1000 RA Amsterdam
(red. *Judaica Bulletin*)

Dan is er de nieuwe Stichting tot Steun van het Nieuw Israëlietisch Weekblad. Het bestuur is ervan overtuigd dat er genoeg mensen en organisaties zijn die kunnen en willen bijdragen aan het voortbestaan van de krant door giften of jaarlijkse donaties.

Het NIW zou niet het enige opinieblad zijn dat gesteund wordt door goedwillende lezers. Zoals bekend dalen de advertentieopbrengsten van alle Nederlandse dag- en weekbladen door de slechtere economie; de oplagen lopen al langer terug. Jongeren abonneren zich minder vaak op een blad. De 'ontlezing' neemt toe, ook bij de dagbladen.

De positie van het NIW is ongunstig door de sociale abonnementsprijs en de kleine doelgroep, maar met die 'ontlezing' lijkt het mee te vallen. Een hoog percentage van de potentiële lezers is abonnee. Het aantal gezinnen dat het NIW wil lezen is nog veel groter: *elke krant wordt gemiddeld driemaal gratis doorgegeven aan familieleden en kennissen.* (cursievering redactie *Judaica Bulletin*)

Kranten doorgeven is een oude traditie die het NIW al eerder parten heeft gespeeld. Bij de oprichting in 1865 was het NIW niet de enige joodse krant.

Het blad bereikte maar een klein deel van de joodse gemeenschap, voornamelijk in Amsterdam. In 1892 was de oplage vijfhonderd exemplaren.

De firma Joachimsthal nam dat jaar de uitgeversrechten over en vergrootte de oplage, onder meer door te zorgen dat 'meelezers' zich abonneerden. De 'verlotingen van Joachimsthal' waren hierbij zijn slimste wapen. De voorpagina van het eerste nummer dat Joachimsthal uitgaf, kondigde aan: „De Uitgever J.L. Joachimsthal stelt bij loting een PRACHTIG GOUDEN HORLOGE disponibel voor hen, die na afloop van 't eerste kwartaal, de dertien opeenvolgende nummers aan het bureau terugbrengen. Zij ontvangen alsdan een lotingsnummer." Wie tijdens deze actie zijn krant doorgaf aan een ander, verspeelde zijn kans op het begeerde horloge.

Abonnees die nú iets voor de krant willen doen, kunnen stoppen met doorgeven. Spoor uw meelezer aan om zelf een abonnement te nemen, of geef hem een abonnement voor zijn verjaardag, choppe of verhuizing naar de studentenflat. Als maar één van elke drie meelezers abonnee wordt, is de krant gered. Wie niet streng wil doen tegen de buurvrouw, kan donateur worden van de nieuwe stichting.

Boekbespreking

Een boek voor denkers over een religie van volwassenen

Emile Brommer heeft een erudiet boek geschreven. In *Terug naar de gaafheid van onze jeugd* behandelt hij de bijbel thematisch per bijbelboek in de volgorde van *Tenach*, waarbij van de Profeten bijna alle boeken de revue passeren en van de Geschriften alleen de Psalmen, Job en Prediker. Op deze wijze schetst hij de grote lijn van de zogenaamde bijbelse geschiedenis. De waarde van de behandelde teksten is voor hemzelf steeds gerelateerd aan een verheldering van het zicht op de wereld waarin we nu leven en op hemzelf. Een waarde onafhankelijk van geloof of religie, afkomst of traditie. Voor de filosofische, religieuze en spirituele inzichten zijn oudste en nieuwste Joodse bronnen aangehaald. Het is zijn speurtocht langs de lijnen van de leer van Mozes, het heidendom voorbij. Hij laat zien dat die leer mens en gemeenschap in de gelegenheid stelt zich te ontwikkelen tot zelfstandige, mondige wezens, vrij van vooroordelen, los van ingebeeelde machten en magie.

Hoe lees je *Tenach*? Brommer laat zien hoe, waarbij zelfstandig denken uitgangspunt is. Hij lardeert zijn ideeënrijkdom met citaten en meningen van talloze Joodse denkers. Het boek staat desondanks 'op zichzelf', los van de rabbijnse traditie.

Omwille van de overzichtelijkheid is gebruik gemaakt van verschillende lettertypen en -grootten, hetgeen ten koste is gegaan van een rustige bladspiegel.

Het is een uitdagend boek voor denkers geworden, ook uitnodigend voor mensen die niet vertrouwd zijn met de bijbel. Maar de Joodse godsdienst is – om met Emmanuel Levinas te spreken – een religie van volwassenen. Kortom, een Westers boek over Joods gedachtengoed.

Emile Brommer was internist/hematoloog en wetenschappelijk onderzoeker. Na kennismaking met Rabbijn Yehuda Aschkenasy (Stichter van de Folkertsma Stichting) verlegde hij zijn onderzoeksterrein naar de Joodse religie.

J.V.

Dr. Emile J.P. Brommer

Terug naar de gaafheid van onze jeugd.

De bijbel voor denkers.

Amsterdam, Amphora Books [2003], 445 blz.

ISBN: 90-6446-031-0. Paperback; € 35,-

Boekbespreking

Wie is de God van Israël?

“Waarin is de god van Job, de god van Israël, de Eeuwige, anders dan de goden van de vrienden, de goden van de Israël omringende culturen?” Dat is de centrale vraag in het boek *Op ooghoogte. Job en het establishment* van Chaim van Unen. Van Unen is werkzaam in het kader van joodse volwassenen educatie en actief in de Liberaal Joodse Gemeente in Amsterdam.

Het boek Job gaat volgens Van Unen niet over de vraag 'waarom lijden mensen', maar het geeft antwoord op vragen als 'wie is die onzichtbare God van Israël' en 'waarin onderscheidt Hij zich van andere goden'. De schrijver onderscheidt twee godsbeelden, die van Job en die van de vrienden. De god van de vrienden is een absolute autoriteit, die op mensen neerkijkt. De relatie tussen God en mens is er een van eenzijdige overheersing, berustend op macht en onderwerping. Met zo'n god is een dialoog niet zinvol en sluit je zeker geen verbond. Dan de God van Job: Hij gaat wel een dialoog met de mens aan "op ooghoogte", deelt macht met de mens en gaat wel een verbond aan. De schrijver laat duidelijk zien dat het langs elkaar heen spreken van Job enerzijds en de vrienden anderzijds een gevolg is van die twee verschillende godsbeelden waarvan wordt uitgegaan.

De interpretatie van Van Unen is verrassend en verhelderend; zeker de moeite waard ervan kennis te nemen. Bovendien is het goed leesbaar, vlot geschreven en voegt het stellig wat nieuws toe.

Deze benadering van dit bijbelboek zal in vroegere tijden zijn bemoedigende werk ongetwijfeld gedaan hebben, maar geldt dat vandaag nog? De universele vraag naar de zin van het lijden is in al zijn actualiteit van alle tijden hierdoor echter niet inzichtelijker geworden.

J.V.

Chaim van Unen

Op ooghoogte. Job en het establishment.

Eburon, Delft, 2003, 155 blz.

ISBN: 90-5166-926-7. Paperback; prijs: € 19,-

Bibliothecaria

In het studielokaal van de Stichting Judaïca staat een kleine, goed verzorgde bibliotheek met boeken en video's over het jodendom en aanverwante onderwerpen.

De collectie omvat o.a. meerdere titels die gebruikt kunnen worden als aanvullend materiaal voor de cursussen van de Stichting Judaïca. Enige suggesties:

Vrij Leerhuis 1 – Inleiding Jodendom en het het joodse karakter van de evangelieën.

= Barnard, Will J. en Peter van 't Riet.	Zonder Thora leest niemand wel.	227.4
= Bekkum, Jac. van.	Joods leven.	213
= Beth ha – Midrasj / Leerhuis.		213
= Brachfeld, S.S.	Uw Joodse buurman	213
= Flusser, David.	De laatste dagen in Jeruzalem; een Joodse visie op de gebeurtenissen rond het proces tegen Jezus.	227.4
= Musaph – Andriesse, R.C.	Wat na de Tora kwam	213
= Rosenberg, Stuart.	Antwoord van een rabbijn	213
= Riet, Peter van 't.	Christendom à la Jezus	238.2
= Zuidema, Willem.	Gods partner.	213
= Zuidema, Willem.	De gein van het leren.	213

Vrij Leerhuis 2 – Noach of de tweede kans.

= Tenachon. Band 1, aflevering 3.		213
= Zoals er gezegd is over :	De vloed en de toren.	223
= Zuidema, Willem en Jos op 't Root.	En God sprak tot Noach en zijn zonen.	213

Vrij Leerhuis 3 – De evangelieën als midrasj-literatuur.

= Riet, Peter van 't en Will J. Barnard.	Lukas de Jood	227.4
= Riet, Peter van 't.	Het evangelie uit het leerhuis van Lazarus.	227.4
= Riet, Peter van 't.	Wat is midrasj?	213
= Hoofdstuk III uit:		
Flusser, David.	Tussen oorsprong en schisma.	238.2
= Hoofdstukken uit:	Zoals er gezegd is over: Gelijkenissen en genezingen.	238.2

Korte cursus 1 – Misjna.

= Evers, R.	Oude wijn in nieuwe zakken; een joodse visie op actuele problematiek.	213
= Riet, Peter van 't.	Zet een haag om de Tora (Misjna Avot 1:1)	213
= Riet, Peter van 't.	Inl. tot het Misjna-traktaat Chagiga.	213
= Riet, Peter van 't.	Inl. tot het Misjna-traktaat Pêschiam	213
= Riet, Peter van 't.	Drie daden houden de wereld in stand. (Misjna Avot 1 : 2)	213
= Evers, R.	Erfgenamen der aartsvaderen. (Geschiedenis van de mondelinge leer Misjna & Talmoed)	213

Korte cursus 2 – Joodse gemeenschappen aan de rand van de diaspora.

= Epstein, I.	Geschiedenis van het Jodendom.	isra.941
= Gilbert, M.	Atlas van de Joodse geschiedenis.	isra 940.7
= Hoofdstukken uit:		
Potok, Chaim.	Omzwervingen	isra 941
= Wagenaar, Sam.	De Joden van Rome.	isra 941

Korte cursus 3 – Inleiding in de Apocriefe Boeken en Pseudepigraphen.

= Unnik, W.C. van	De apocriefe boeken.	226.7
= Tevens in:		
De Bijbel; Willibrordvertaling.		
Groot Nieuws Bijbel met deuterokanonieke boeken.		
N.B. Deze beide bijbelvertalingen zijn <u>niet</u> aanwezig in de bibliotheek.		

Dicky Koffeman - Wielenga

Stichting Judaica op het internet

Wie iets wil betekenen voor de toekomst, zal ook de communicatiemiddelen van de toekomst moeten gebruiken. Onder dat motto heeft de Stichting Judaica Zwolle besloten haar activiteiten op het internet te publiceren en belangstellenden de gelegenheid te geven via het internet met haar te communiceren.

Het internet wordt steeds belangrijker in de moderne samenleving. Informatie wordt op een gemakkelijke manier “aan huis” bezorgd op elk tijdstip waarop de ontvanger dat wenst. Gelegenheid tot reageren, extra informatie opvragen, zich aanmelden, iets kopen, het begint voor veel mensen de gewoonste zaak van de wereld te worden.

Op de website www.judaica-zwolle.nl biedt de Stichting Judaica veel informatie over haar werkzaamheden, zoals de tentoonstelling in de Zwolse synagoge, het Judaica-Bulletin, de bibliotheek en de publicaties van de stichting.

Een duidelijk onderscheiden deel van de website geeft informatie over de cursussen die worden georganiseerd in de synagoge. Hier wordt ook de laatste stand van het aantal aangemelde cursisten vermeld, of de cursus vol is of juist wegens gebrek aan belangstelling niet door gaat.

Via het mailadres judaica@hetnet.nl kan extra informatie worden opgevraagd, kunnen boeken of een abonnement op het bulletin worden besteld en is het mogelijk vragen te stellen en suggesties voor nieuwe activiteiten te doen. Ook biedt de website de mogelijkheid zich met behulp van een “winkelwagentje” in te schrijven voor cursussen.

De website is de komende maanden nog in ontwikkeling. Naast bovengenoemde onderwerpen is een begin gemaakt met informatie over het logo van de stichting, de agenda van activiteiten en joodse feesten, het jaarlijks door de stichting georganiseerde synagogepad, de Samuel-Hirschlezing, alsmede achtergrondartikelen uit voormalige jaargangen van het Judaica-Bulletin. Via deze website hoopt de stichting haar cursisten en andere belangstellenden nog beter te kunnen informeren over haar activiteiten.

Met de website www.judaica-zwolle.nl krijgt de Stichting Judaica Zwolle er een belangrijk instrument bij voor het bereiken van haar doelstelling, te weten: de verspreiding van kennis over de joodse godsdienst, geschiedenis, taal en cultuur.

Nieuwe aanwinsten in de bibliotheek

Drijvers, Pius.	Op zoek naar de Alef; verkenningen op het gebied van de joods-christelijke schriftbenadering.	226
Evers, R.	Oude wijn in nieuwe zakken; een joodse visie op actuele problematiek.	213
Evers, R.	Lezen Joden en christenen dezelfde bijbel?	226
Riet, Peter van 't.	Drie daden houden de wereld in stand; commentaar bij Misjna Avot 1:2	213
Riet, Peter van 't.	Inleiding tot het Misjna-traktaat Pêsa'chim; over het joodse Paasfeest in de tijd van de tempel in Jeruzalem.	213
Streefland, J.	Woorden om mee te leven; de Thora als blauwdruk van het Koninkrijk Gods.	226
Tijn, Maartje van.	Beloofte en catastrofe; de code van het Oude Testament gebroken.	226.4
Unnik, W.C. van.	De Apocriefe boeken.	226.7
Weinstein, Miriam.	De gouden sleutel; een biografie van de Jiddische taal.	jidd 847
Sfar, Joann.	De kat van de rabbijn. 1. Het bar mitzwa. De kat van een franse rabbijn wil bar mitzwa worden en doet daarvoor veel moeite. Een hilarisch stripverhaal.	
Singer, Izaak.	Van een wereld die voorbij is; een Jiddische roman.	

Dicky Koffeman – Wielenga

Boekbespreking

Een bijzonder boek

Door een schenking is de bibliotheek van onze stichting onlangs in het bezit gekomen van een waardevolle collectie boeken. Ze bevat onder meer werken over de Halacha, de Hebreeuwse taal, Misjna en Tenach. Het is een prachtige achtergrond collectie voor een ieder die wat dieper in wil gaan op bijv. de thema's van de verschillende cursussen. De heren Lingen en Peeters danken wij hierbij hartelijk voor deze waardevolle aanvulling van de bibliotheek.

Eén van de boeken verdient zeker een nadere beschrijving. Het is een facsimile-uitgave van de beroemde Codex Leningrad, het 11e eeuwse handschrift van de Tenach, de hebreeuwse bijbel. Deze Codex is zo belangrijk voor een ieder die in de Tenach en het Hebreeuws geïnteresseerd is dat het de moeite loont wat dieper in te gaan op het ontstaan van de Codex en te trachten zijn spoor door de tijd te volgen tot op het moment dat hij definitief deel ging uitmaken van de collectie handschriften van de Nationale Bibliotheek van Rusland in St. Petersburg.

In het jaar 4770 vanaf het begin van de schepping, in het jaar 1444 na de ballingschap van koning Jojachin, in het jaar 1319 na het begin van de Griekse overheersing, in het jaar 940 na de verwoesting van de Tweede Tempel, in de maand Siwan, - zo begint de Codex -, gaf in Caïro de vooraanstaande koopman-geleerde Ozdad ha-Kohen de schrijver Samuel ben Jakob de opdracht om voor hem een afschrift te maken van de Tenach, voorzien van alle masoretische tekens, symbolen en aantekeningen. Het project, want zo kun je de vervaardiging van het boek wel noemen, was in het jaar 1009 g.j. klaar. Hij heeft er dus ongeveer 2 jaar over gedaan. In die twee jaar beschreef hij 491 vellen dik perkament (30x27cm) met de volledige tekst van de hebreeuwse bijbel, voorzag die tekst in de horizontale en verticale marges van vrijwel alle masoretische notities (zo'n 60.000!), plaatste er nog een aantal vrome gedichten tussen en eindigde op de laatste bladzij met een acrostichon, waarvan de beginletters van de regels zijn naam vormen. En alsof dat nog niet genoeg was heeft hij de bijbel ook nog voorzien van 16 buitengewoon fraai gecalligrafeerde en geïllustreerde pagina's, vaak aangeduid met de naam tapijt-pagina's, die overigens vaak voorkwamen in werken van dat kaliber, zoals bijvoorbeeld in de christelijke wereld te zien is in de Lindisfarne Gospels. Hij schreef het merendeel van de bijbeltekst in drie kolommen op, alleen de Psalmen, Job en Spreuken legde hij vast in twee kolommen per blad, waarbij hij een bijzondere spatiëring gebruikte. Hij schreef de tekst in een forse kwadraat letter, die vandaag in feite nog net zo goed te lezen is als zo'n duizend jaar geleden. Voor de aantekeningen gebruikte hij hetzelfde schrift maar dan veel kleiner. De volgorde van de bijbelboeken komt bijna geheel overeen met de volgorde die in de Talmoed genoemd wordt, slechts die van de Ketoebim, de Geschriften, wijkt af, wat erop wijst dat deze Codex een afschrift is van de eveneens beroemde Aleppo Codex. Ook deze is van groot wetenschappelijk belang, maar is verre van compleet, slecht 2/3 van de tekst bestaat nog, waarbij aangetekend moet worden dat vrijwel de gehele Tora, de vijf boeken van Mozes, ontbreekt.

Zoals gezegd, het belang van de Codex Leningrad ligt niet alleen in de volledigheid en juistheid van de bijbeltekst, maar vooral ook in de aanwezigheid van de gehele Masora. In de jaren na de verwoesting van de Tempel ontstond er behoefte, mede door het verloren gaan van het Hebreeuws als algemene spreektaal, aan een betrouwbare tekst van de Tenach die het mogelijk maakte de grondtekst volgens de juiste traditie te lezen en uit te spreken.

De Masoreten (het hebreeuwse werkwoord *masar* betekent: overhandigen, doorgeven, overdragen) ontwikkelden een systeem van symbolen en aantekeningen in en om de tekst heen dat dit tot op de dag van vandaag mogelijk maakt. Het geschreven Hebreeuws bevat immers oorspronkelijk alleen medeklinkers. Men probeerde dan ook al heel vroeg dit probleem te verhelpen door een viertal letters van het alfabet ook de functie te geven van klinkers, de zgn. leesmoeders, maar dit was niet afdoende en zeker niet toen men geen Hebreeuws meer sprak en schreef maar Aramees.

Er waren verschillende Masoreten-scholen, waarvan die onder leiding van de familie Ben Asjer en de familie Ben Naftali in Tiberias in Palestina de belangrijkste waren en die dan ook elkaar stevig beconcurrerden. Uiteindelijk werd de masoretische tekst van Ben Asjer de standaardtekst van de Tenach, en deze tekst is met een zekerheid grenzende waarschijnlijkheid door Samuel ben Jakob gebruikt bij het afschrijven van zijn Tenach.

Tot op de dag van vandaag is de Codex Leningrad de parel in de kroon van de Firkovich collectie, de grootste verzameling van (nog) niet gepubliceerde middeleeuws joodse teksten in de Russische Nationale Bibliotheek. De officiële catalogus naam van de Codex is *Firkovich B 19 A*, maar de Nationale Bibliotheek geeft te kennen liever de naam Codex Leningrad te hanteren. Firkovich¹, een joodse groot-koopman én leider van de Karaïeten², die in de 19e eeuw heen en weer reisde tussen Caïro, het Midden Oosten en De Krim had een enorme belangstelling voor antieke joodse manuscripten, die hij dan ook opkocht waar hij maar kon. Over zijn aankoop van de Codex echter, in 1863 in Caïro meldt hij zelf niets. We weten niet van wie hij het boek heeft gekocht en hoeveel hij ervoor betaald heeft. We weten alleen dát hij hem gekocht heeft. Later heeft hij zijn collectie deels geschonken, deels verkocht aan de Nationale Bibliotheek van Rusland. Het is wel een feit dat het plotselinge opduiken van een puntgaaf en compleet handschrift van Tenach als een bom insloeg, vooral bij geleerden die zich toen bezig hielden met een tekstkritische bestudering van Tenach. Op dit manuscript is dan ook de beroemde Biblia Hebraica Stuttgartensia (BHS) gebaseerd.

De facsimile uitgave maakt het mogelijk dat geïnteresseerde leken én wetenschappers kennis kunnen nemen van één van de grootste en belangrijkste documenten ter wereld.

Dick Broeren

¹ Abraham Firkovich, Polen, 1786-1874

² Karaïeten, joodse sekte ontstaan in de tweede helft van de 8e eeuw. De sekte gaat uit van het standpunt dat alleen de schriftelijke traditie (kara = lezer van de Schrift) betekenis heeft. Zij vinden de zgn. mondelinge traditie een niet-legitieme toevoeging van de rabbijnen. Hun ideeën doen denken aan die van de Sadduceeën en aan die van de sekte van de Dode-Zeerollen. Er leeft momenteel nog een gemeenschap van ca. 25.000 Karaïten in Israël, waar zij beschikken over 11 synagogen, een eigen religieuze raad en een Bet Din (een gerechtshof voor godsdienstsaken).

JUDAICA-AGENDA ZWOLLE EN OMGEVING

NAJAAR 2003 / VOORJAAR 2004

*Kopij voor de Judaica-agenda s.v.p. sturen naar: Zandkreek 9, 8032 JL Zwolle of via e-mail: judaica@hetnet.nl
De cursussen in deze lijst worden georganiseerd door de Stichting Judaica Zwolle.*

wo 08-10 Vrij Leerhuis 3 - De Evangeliën als midrasj-literatuur, 1e bijeenkomst. Tijd:19.30-21.30 uur. Docent: dr. S.P. van 't Riet do 09-10 Genootschap Nederland Israël, afdeling Ommen. Drs. R. Bartlema te Soest over: "De Chassidische suites van de drukker N. H. Werkman" - met dia's. Plaats: Hervormd Centrum, Julianastraat, Ommen. Aanvang: 19.30 uur. za 11-10 <u>Soekkot / Loofhuttenfeest (eerste dag)</u> zo 12-10 <u>Soekkot / Loofhuttenfeest (tweede dag)</u> ma 13-10 Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus), 3e bijeenkomst. Tijd:19.30-21.30 uur. Docent: drs. J.L.C. Boertjens di 14-10 Korte cursus 1 - Misjna, 1e bijeenkomst. Tijd:13.00-15.00 uur. Docent: drs. L. Mock za 18-10 <u>Sjemini 'Atseret / Slotfeest</u> zo 19-10 Simchat Tora / Vreugde der Wet ma 20-10 Vrij Leerhuis 1 - Inleiding in het Jodendom, 1e bijeenkomst. Tijd:14.00-16.00 uur. Docent: mevr. A.G. van Dam „ Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus), 4e bijeenkomst. Tijd:19.30-21.30 uur. Docent: drs. J.L.C. Boertjens di 21-10 Korte cursus 1 - Misjna, 2e bijeenkomst. Tijd:13.00-15.00 uur. Docent: drs. L. Mock wo 22-10 Werkgroep Kerk en Israël Zwolle. Drs. Dodo van Unen over: "De intrigerende persoon Jozef, de hoofdpersoon in de laatste twaalf hoofd-stukken van Genesis". Plaats: Oosterkerk, Bagijnesteg 15, Zwolle. Aanvang: 19.30 uur do 23-10 Genootschap Nederland Israël, afdeling Hoozevee. Seizoensopening (vrije toegang). Familie Habers uit Gees met dia's over hun kennismaking met Israël via de ballonvaart. Plaats: Goede Herderkerk, Middenweg 14, Hoozevee. Aanvang: 19.45 uur. za 25-10 <u>Sjabbat Bereesjiet (Gen. 1:1-6:8)</u> ma 27-10 Bijbels-Hebreeuws 3 (bijhoudcursus), 2e bijeenkomst. Tijd:19.30-21.30 uur. Docent: drs. J.L.C. Boertjens di 28-10 Korte cursus 1 - Misjna, 3e bijeenkomst. Tijd:13.00-15.00 uur. Docent: drs. L. Mock „ Genootschap Nederland Israël, afdeling Zwolle. Dr. A. van Ligten over: "Rozenzweig en Buber: twee gedachten, één ziel". Plaats: synagoge, S. Hirschstr. 8, Zwolle. Aanv. 19.30 uur wo 29-10 Vrij Leerhuis 3 - De Evangeliën als midrasj-literatuur, 2e bijeenkomst. Tijd:19.30-21.30 uur. Docent: dr. S.P. van 't Riet za 01-11 <u>Sjabbat Noach (Gen. 6:9-11:32)</u>	zo 02-11 Tentoonstelling "Joods leven in en om Zwolle". Plaats: synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 13.30-16.00 uur. Toegang: € 1,50. ma 03-11 Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus), 5e bijeenkomst. Tijd:19.30-21.30 uur. Docent: drs. J.L.C. Boertjens di 04-11 Korte cursus 1 - Misjna, reserve bijeenkomst. Tijd:13.00-15.00 uur. Docent: drs. L. Mock „ Werkgroep Kerk & Israël Twello en Teuge. Pater E. Marijnissen over "Het boek Prediker". Plaats: gebouw Irene, naast de N.H. Dorpskerk, Dorpsstraat, Twello. Aanvang: 20.00 uur za 08-11 <u>Sjabbat Lech Lecha (Gen. 12:1-17:27)</u> ma 10-11 Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus), 6e bijeenkomst. Tijd:19.30-21.30 uur. Docent: drs. J.L.C. Boertjens ma 10-11 Vrij Leerhuis 1 - Inleiding in het Jodendom, 2e bijeenkomst. Tijd:14.00-16.00 uur. Docent: mevr. A.G. van Dam di 11-11 Korte cursus 2 - Joodse gemeenschappen aan de rand van de diaspora, 1e bijeenkomst. Tijd:13.30-15.30 uur. Docent: prof.dr. R.G. Fuks-Mansveld wo 12-11 Vrij Leerhuis 3 - De Evangeliën als midrasj-literatuur, 3e bijeenkomst. Tijd:19.30-21.30 uur. Docent: dr. S.P. van 't Riet za 15-11 <u>Sjabbat Wajera (Gen. 18:1-22:24)</u> ma 17-11 Bijbels-Hebreeuws 3 (bijhoudcursus), 3e bijeenkomst. Tijd:19.30-21.30 uur. Docent: drs. J.L.C. Boertjens di 18-11 Korte cursus 2 - Joodse gemeenschappen aan de rand van de diaspora, 2e bijeenkomst. Tijd:13.30-15.30 uur. Docent: prof.dr. R.G. Fuks-Mansveld „ Genootschap Nederland Israël, afdeling Ommen. Drs. K.H. Reerds te Doesburg over: "Rouwrites in de Joodse wereld". Plaats: Hervormd Centrum, Julianastraat, Ommen. Aanvang: 19.30 uur. wo 19-11 Werkgroep Kerk en Israël Zwolle. Drs Alfred Bronswijk over: "Speurtocht naar het heilige geloof en de beeldende kunst in jodendom, christendom en islam". Plaats: De Hoofdhof, Kerkstraat 26, Zwolle (Berkum). Aanvang: 19.30 uur. za 22-11 <u>Sjabbat Chajee Sara (Gen. 23:1-25:18)</u> ma 24-11 Vrij Leerhuis 1 - Inleiding in het Jodendom, 3e bijeenkomst. Tijd:14.00-16.00 uur. Docent: mevr. A.G. van Dam „ Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus), 7e bijeenkomst. Tijd:19.30-21.30 uur. Docent: drs. J.L.C. Boertjens

- di 25-11 Korte cursus 2 - Joodse gemeenschappen aan de rand van de diaspora, 3e bijeenkomst. Tijd: 13.30-15.30 uur. Docent: prof.dr. R.G. Fuks-Mansveld
- „ Genootschap Nederland Israël, afdeling Zwolle. Dhr. Jaap Cyklik over: "Muziek in de synagoge". Plaats: synagoge, S. Hirschstr. 8, Zwolle. Aanv. 19.30 uur
- „ Genootschap Nederland Israël, afdeling Hoozevee. Prof. J.E. Ellemers over: "Achtergronden van de Politieke Actualiteit in het Midden-Oosten". Plaats: Goede Herderkerk, Middenweg 14, Hoozevee. Aanvang: 19.45 uur.
- wo 26-11 Vrij Leerhuis 3 - De Evangelien als midrasj-literatuur, 4e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: dr. S.P. van 't Riet
- „ Genootschap Nederland Israël, afdeling Kampen. Rabbijn ing. I. Vorst over: "Hoe lezen wij de bijbel?". Plaats: Broederkerk, ingang Broederstraat 16, Kampen. Aanvang: 19.30 uur.
- za 29-11 Sjabbat Toledot (Gen. 25:19-28:9)
- ma 01-12 Vrij Leerhuis 1 - Inleiding in het Jodendom, 4e bijeenkomst. Tijd: 14.00-16.00 uur. Docent: mevr. A.G. van Dam
- „ Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus), 8e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: drs. J.L.C. Boertjens
- di 02-12 Korte cursus 2 - Joodse gemeenschappen aan de rand van de diaspora, reserve bijeenkomst. Tijd: 13.30-15.30 uur. Docent: prof.dr. R.G. Fuks-Mansveld
- za 06-12 Sjabbat Wajeetsee (Gen. 28:10-32:3)
- zo 07-12 Tentoonstelling "Joods leven in en om Zwolle". Plaats: synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 13.30-16.00 uur. Toegang: € 1,50.
- ma 08-12 Bijbels-Hebreeuws 3 (bijhoudcursus), 4e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: drs. J.L.C. Boertjens
- wo 10-12 Vrij Leerhuis 3 - De Evangelien als midrasj-literatuur, 5e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: dr. S.P. van 't Riet
- za 13-12 Sjabbat Wajisjlach (Gen. 32:4-36:43)
- ma 15-12 Vrij Leerhuis 1 - Inleiding in het Jodendom, 5e bijeenkomst. Tijd: 14.00-16.00 uur. Docent: mevr. A.G. van Dam
- „ Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus), 9e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: drs. J.L.C. Boertjens
- wo 17-12 Vrij Leerhuis 3 - De Evangelien als midrasj-literatuur, reserve bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: dr. S.P. van 't Riet
- za 20-12 Sjabbat Wajeesjev (Gen. 37:1-40:23)
- „ Chanoekah / Tempelvernieuwingsfeest (eerste dag)
- za 27-12 Sjabbat Mikeets (Gen. 41:1-44:17)
- „ Chanoekah / Tempelvernieuwingsfeest (achtste dag)
- za 03-01 Sjabbat Wajigasj (Gen. 44:18-47:27)
- zo 04-01 Tentoonstelling "Joods leven in en om Zwolle". Plaats: synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 13.30-16.00 uur. Toegang: € 1,50.
- „ Vastendag van 10 Tevet
- ma 05-01 Bijbels-Hebreeuws 3 (bijhoudcursus), 5e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: drs. J.L.C. Boertjens
- za 10-01 Sjabbat Wajechi (Gen. 47:28-50:26)
- ma 12-01 Vrij Leerhuis 1 - Inleiding in het Jodendom, reserve bijeenkomst. Tijd: 14.00-16.00 uur. Docent: mevr. A.G. van Dam
- „ Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus), 10e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: drs. J.L.C. Boertjens
- di 13-01 Vrij Leerhuis 2 - Noach of de tweede kans, 1e bijeenkomst. Tijd: 13.30-15.30 uur. Docent: dhr. D. Broeren
- „ Werkgroep Kerk & Israël Twello en Teuge. Ds. H.B. v/d Steen over "De Apocriefe boeken". Plaats: gebouw Irene, naast de N.H. Dorpskerk, Dorpsstraat, Twello. Aanvang: 20.00 uur.
- wo 14-01 Genootschap Nederland Israël, afdeling Zwolle. Jaarvergadering, anv. 19.00 uur en aansluitend Drs. J. Moed over: "De verschillende godsdiensten in Israel". Plaats: synagoge, S. Hirschstr. 8, Zwolle. Aanv. 19.45 uur
- za 17-01 Sjabbat Sjemot (Ex. 1:1-6:1)
- ma 19-01 Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus), 11e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: drs. J.L.C. Boertjens
- di 20-01 Genootschap Nederland Israël, afdeling Hoozevee. Dhr. de Graaf over: "Antisemitisme door de eeuwen heen". Plaats: Goede Herderkerk, Middenweg 14, Hoozevee. Aanvang: 19.45 uur.
- wo 21-01 Korte cursus 3 - Inleiding in de apocriefe boeken van het Oude Testament, 1e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: dr. S.P. van 't Riet
- „ Werkgroep Kerk en Israël Zwolle (ism commissie V&T). Prof. dr. Ed Noort over: "Geweld en God in het Oude Testament". Plaats: Oosterkerk, Bagijnesingel 15, Zwolle. Aanvang: 19.30 uur.
- za 24-01 Sjabbat Wa'era (Ex. 6:2-9:35)
- ma 26-01 Bijbels-Hebreeuws 3 (bijhoudcursus), 6e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: drs. J.L.C. Boertjens
- di 27-01 Vrij Leerhuis 2 - Noach of de tweede kans, 2e bijeenkomst. Tijd: 13.30-15.30 uur. Docent: dhr. D. Broeren
- za 31-01 Sjabbat Bo (Ex. 10:1-13:16)
- zo 01-02 Tentoonstelling "Joods leven in en om Zwolle". Plaats: synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 13.30-16.00 uur. Toegang: € 1,50.
- ma 02-02 Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus), 12e bijeenkomst. Tijd: 19.30-21.30 uur. Docent: drs. J.L.C. Boertjens

COLOFON

Het Judaica-Bulletin is een uitgave van de Stichting Judaica Zwolle, Postbus 194, 8000 AD Zwolle. Het verschijnt vier maal per jaar.

Abonnementen kosten € 6,50 per jaar, over te maken op postgirorekening 259272 t.n.v. penningm. Stichting Judaica Zwolle, Apeldoorn, onder vermelding van 'abonnement bulletin'.

De Stichting Judaica Zwolle stelt zich ten doel de verspreiding van kennis over de joodse godsdienst, taal, geschiedenis en cultuur. Zij streeft dit o.a. na door het organiseren van cursussen, studiedagen, concerten en tentoonstellingen in de synagoge van Zwolle.

Het bestuur van de Stichting Judaica Zwolle bestaat uit de volgende leden:

- D. Broeren (redactie Judaica Bulletin)
- W. Cornelissen (rondleider synagoge)
- J.H. Kelholt (penningmeester)
- Mw. D. Koffeman-Wielenga (bibliothecaresse)
- S.P. van 't Riet (voorzitter),
- J. Veldhuijzen (secretaris-cursuscoördinator)
- C. Verdonk (administrateur/redactie Judaica Bull.)

De Stichting geeft jaarlijks een folder uit over haar activiteiten. Deze folder kan worden aangevraagd bij onze cursuscoördinator (038-4651048), onze administratie (038-4539283) of via ons e-mail adres judaica@hetnet.nl.

De bibliotheek van de Stichting wordt beheerd door mevr. D. Koffeman-Wielenga (tel. 0591-616543).

De Stichting heeft een tentoonstelling ingericht op het voormalige vrouwen balkon van de synagoge van Zwolle, Samuel Hirschstraat 8, over het onderwerp 'Joods leven in en om Zwolle'. Deze is in principe op de eerste zondag van de maand geopend van 13.30-16.00 uur (zie voor de precieze data de Judaica Agenda in dit bulletin). Dan wordt er vanaf 14.00 uur ook een rondleiding verzorgd.

De toegangsprijs is: € 1,50 per persoon.

De Stichting Judaica Zwolle werkt bij gelegenheid samen met: Joodse Gemeente Zwolle, Stichting Voortbestaan Synagoge Zwolle, Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle, B. Folkertsma-Stichting voor Talmudica te Hilversum, Bureau Kerk-en-Israël van de Samen-op-Weg Kerken te Utrecht, VU-Podium Vrije Universiteit Amsterdam.

Giften voor het werk van de Stichting Judaica Zwolle zijn aftrekbaar voor de inkomstenbelasting en kunnen worden overgemaakt op postgirorekening 259272 t.n.v. penn. Stichting Judaica Zwolle, Apeldoorn

ABONNEMENT JUDAICA BULLETIN

Het abonnement op het Judaica-Bulletin kost € 6,50 per jaar, over te maken op postgirorekening 259272 t.n.v. penningmeester Stichting Judaica Zwolle, te Apeldoorn, onder vermelding van 'abonnement bulletin'. Het abonnement loopt van 1 juli tot en met 30 juni van het daaropvolgende jaar en het wordt zonder opzegging vóór 1 juni stilzwijgend verlengd.

NB: Deelnemers aan één of meer cursussen ontvangen het Judaica Bulletin in het desbetreffende seizoen gratis.

STATUS VAN DE CURSUSSEN:

Tot op dit moment hebben zich in totaal 180 deelnemers voor de Vrije leerhuizen en Korte cursussen aangemeld. Vrije leerhuizen 1 en 2 en de Korte cursussen 1 en 2 zijn op dit moment al volgeboekt. Voor deze cursussen is al een reservelijst aangelegd. Bij Vrije leerhuizen 3 en 4 en Korte cursus 3 zijn nog enkele plaatsen beschikbaar.

Voor volledige gegevens van de Vrije leerhuizen en Korte cursussen verwijzen wij u onze website (zie onder). U kunt het cursusprogramma ook aanvragen bij onze administratie: Zandkreek 9, 8032 JL Zwolle, tel. 038-4539283 of via ons e-mailadres (zie onder).

AFGELASTING CURSUS:

Wegens een te gering aantal aanmeldingen moest Vrij Leerhuis 5 "Cursus voor Leerhuisbestuurders en -docenten" helaas worden afgelast. Er wordt overwogen om deze cursus een volgend seizoen weer in het programma op te nemen.

GIFT

Wij danken mevr. B.C. ten K. te Z. hartelijk voor een van haar ontvangen gift van € 40,-.

VOLGENDE BULLETIN

Het volgende bulletin verschijnt omstreeks 1 januari 2004. Kopij dient uiterlijk in de tweede week van december 2003 te zijn ingeleverd op het redactieadres: Boogmakerstraat 30, 8043 AM Zwolle (zo mogelijk op diskette in Word, WP, of ander gangbaar formaat) of per e-mail zijn ontvangen op judaica@hetnet.nl. o.v.v.: 'kopij bulletin'.

INTERNET SITE en E-MAILADRES:

Stichting Judaica Zwolle beschikt over een internet site: www.judaica-zwolle.nl met veel informatie over haar werkzaamheden, zoals de tentoonstelling in de Zwolse synagoge, het Judaica-Bulletin, de bibliotheek en de publicaties van de stichting. Een duidelijk onderscheiden deel van de website geeft informatie over de cursussen. Hier wordt ook de laatste stand van het aantal aangemelde cursisten vermeld, of de cursus vol is of juist wegens gebrek aan belangstelling niet door gaat.

Via het e-mailadres van de stichting: judaica@hetnet.nl kan men o.a. kopij voor het Judaica-Bulletin opsturen, het actuele cursusprogramma aanvragen, zich als abonnee opgeven, boeken / uitgaven van de stichting bestellen, vragen stellen opmerkingen doorgeven, etc.